

AUDRONE GLOSIENĖ

„LIETUVIŠKOJI ENCIKLOPEDIJA“ IR „ZYMESNYBIŲ ŽODYNAS“: LEIDIMO PROBLEMAS

„Lietuvių enciklopedija“ (LE) — neeilinis mūsų knygos istorijos faktas jau tuo, kad ji yra pirmasis tokio tipo leidinys lietuvių kalba. Žinoma, kad trečiajame—ketvirtajame dešimtmėčiuose analogišką enciklopedinį leidinį — biografijų „Žymesnybių žodyną“ (ZZ) — rengė Lietuvos katalikų mokslo akademija (LKMA). Ar tai buvo paralelus, ar alternatyvus darbas? Ar egzistavo priešprieša tarp LE ir ZZ ir, jei taip, kokios jos priežastys? Iki šiol plačiau nepanaudotos epistolinės ir kitos rankraštinės medžiagos analizė padeda bent hipotetiškai atsakyti į šiuos klausimus, o pirmųjų lietuviškos enciklopedijos sumanymų apžvalga — nubrėžti vieną, tegu ir punktyrinę, lietuviškos enciklopedijos istorijos liniją, kurios atkarpos jungia pasikartojantys motyvai.

Šio straipsnio tikslas yra atskleisti LE ir ZZ kolizijos genezę ir išryškinti bendro darbo, skirtingų pasaulėžiūrų ir įsitikinimų intelektualųjų pajėgų sutelkimo reikšmę LE rengti bei leisti.

1. Pirmieji lietuviškos enciklopedijos sumanymai

Balsai, raginantys rengti lietuvišką enciklopediją, pasigirdo maždaug vienu metu, t. y. 1910 m. Vilniaus ir Amerikos lietuvių spaudoje. „Viltys“ rašęs M. Biržiška šio leidinio sudarymą siejo su Lietuvių mokslo draugija (LMD)¹, o Amerikos lietuviai — su Tėvynės mylėtojų draugija². Iki šių publikacijų pasirodymo enciklopedijos leidimo sumanymą Tėvynės mylėtojų draugijos Literatūros komiteto svarstymui buvo pateikęs J. Gabrys, tačiau komitetą, kaip ir visą draugiją, varžė finansiniai ištekliai³. Enciklopedijos idėja pradėjo įgauti realesnius kontūrus, kai „Lietuvos“ savaitraščio leidėjas Antanas Olšauskas paskelbė skirsias šiam leidiniui lėšų, kviečias Kl. Jurgelionį jo redaktoriumi, o bendradarbiais — 35 Lietuvos, išeivijos ir užsienio mokslininkus, kultūros ir visuomenės veikėjus⁴. Enciklopedijos parengimas neabejotinai pirmiausia buvo siejamas su Lietuvos intelektualiniu potencialu: kviečiamų bendradarbių sąrašė dominavo Lietuvoje gyvenę autoriai: J. Basanavičius, M. Bir-

¹ [Biržiška M.] Lietuvių žinynas / Parašas: Analfabetas // Visuomenė. 1910. Nr. 5. P. 169—171.

² Dėliai Lietuvių Žinyno / Parašas: TMD narys M. B. // Tėvynė. 1910. Nr. 36. P. 423.

³ Gabrys J. Ruoškimės prie encyklopedijos žodyno leidimol // Tėvynė. 1910. Nr. 40. P. 469.

⁴ Naujas amerikiečių sumanymas / Parašas: G. P. // Lietuvos žinios. 1910. Spalio 20. Nr. 83.

žiška, K. Būga, P. Bugailiškis, A. Dambrauskas, L. Gira, K. Grinius, A. Janulaitis, P. Leonas, P. Matulionis, P. Mažylis, D. Sidlauskas, I. ir J. Slapeliai, J. Tumas, L. Vailionis, A. Voldemaras, A. Smetona. Iš emigrantų buvo kviesti A. Kaupas, J. Šliūpas. Numatyti ir bendradarbiai užsieniečiai — E. Volteris, J. Rozvadovskis.

Lietuviškos enciklopedijos projektas sulaukė gyvo atgarsio Lietuvos ir emigracijos spaudoje. Atsiliepė kai kurie kviestieji bendradarbiai — A. Janulaitis⁵, L. Gira⁶, P. Bugailiškis⁷. Užsimezgė susirašinėjimas tarp enciklopedijos redakcijos ir J. Basanavičiaus, P. Bugailišio, A. Dambrausko. Diskusinių klausimų iškilo daug ir įvairių. Pirmiausia buvo kvestionuojama enciklopedijos redakcijos kompetencija⁸. K. Jokantas laiške J. Kubiliui rašė: „Iš rengiamos amerikiečių „lietuviškos enciklopedijos“ tik juokas ima. Pats Olšauskas juk ir vieno sakinio nestengia be klaidos parašyti, o turi pretenzijas dideles. Toks tur būt ir jo siūlomasis redaktorius“⁹. Skepticizmas turėjo pagrindo: A. Olšauskas buvo savamokslis, Kl. Jurgelioniui trūko universitetinio išsilavinimo. Tai, be abejo, atsiliepė rezervuotam Lietuvos mokslininkų požiūriui į enciklopedijos projektą. Kitas diskutuotas klausimas buvo susijęs su enciklopedijos pobūdžiu ir paskirtimi. Amerikiečių sumanytoji turėjo būti universalė, teikiant pirmenybę straipsniams apie Lietuvą. Planuota išleisti tris tomus, maždaug po 1 000 puslapių, *fracta pagina*. J. Gabrys, apkaltinęs A. Olšauską leidinio idėjos pasisavinimu, pareiškė, kad tokia enciklopedija busianti nepakankama. Jis užsimojo per penkerius metus išleisti 15 tomų visuotinę populiarią enciklopediją, apsiskelbė turįs 50 000 laktų in 8° „žalios medžiagos“, 1 500 iliustracijų ir žemėlapių bei sutartį su Larousse leidykla pigiai įsigyti klišės¹⁰. Tokios šios ambicingos asmenybės pretenzijos neturėjo jokio realaus pagrindo. Todėl diskusija dėl leidinio apimties nebuvo esminė. Kur kas reikšmingesnis buvo enciklopedijos pobūdžio aptarimas. Lietuvoje bemaž visi autoriai pripažino lituanistinės, o ne universalios enciklopedijos poreikį. Tokį požiūrį išreiškė A. Janulaitis¹¹, K. Būga¹², manę, kad universalijai parengti nėra pakankamų jėgų. Amerikoje gyvenusiems leidėjams rūpėjo ir leidinio realizavimo galimybės — manyta, kad pakankamai pirkėjų atsirastų tik universaliai enciklopedijai, jos leidimas apsimokėtų. 1911 m. gegužės 8 d. Kl. Jurgelionis rašė P. Bugailiškiui: „Nutarėm leisti visatinąją, ne Lituanica, nežiūrint, kad iš Lietuvos ne vienas padavė balsą už pastarąją. [...] Zinoma, kad žin-

⁵ Janulaitis A. Apie Lietuvių enciklopediją // Lietuvos žinios. 1910. Spalio 23. Nr. 84.

⁶ Gira L. Delei p. Olšausko sumanytosios leisti enciklopedijos // Viltis. 1910. Lapkr. 5. Nr. 127.

⁷ Bugailiškis P. „Enciklopedijos žodyno“ reikaluose // Lietuvos žinios. 1910. Lapkr. 24. Nr. 93.

⁸ Gabrys J. Delei Enciklopedijos leidimo // Viltis. 1910. Lapkr. 17. Nr. 13.

⁹ MAB RS. F. 255—137. L. 2.

¹⁰ Dvi enciklopedijos // Lietuvos žinios. 1910. Lapkr. 5. Nr. 129.

¹¹ Janulaitis A. Apie Lietuvių enciklopediją // Lietuvos žinios. 1910. Spalio 23. Nr. 84.

¹² K. Būgos 1911 04 09(22) laiškas Kl. Jurgelioniui // Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1979. T. 3. P. 928.

geidžiausia būtų Lituanica. Bet mes mažai tenusveriam rinkoj, Lietuvų mokslo draugijos leidinys („Lietuvių tauta“ — A. G.) visas skirtas Lietuvai, taigi sau, nelyginant aristokratijai, pašvedsami dar enciklopediją, bene per daug nuskriaustume demosa [...]“¹³. Su Lietuva nesusijusiems klausimams išsamiai nušviesti LMD sukūrė Enciklopedijos komisiją, kuriai vadovavo J. Basanavičius ir kurios nariai buvo M. Biržiška, A. Janulaitis ir D. Sidlauskas¹⁴. Leidinio kalbos priežiūra buvo pavesta J. Slapeliui. Redaktorius Kl. Jurgelionis rūpinosi organizaciniais dalykais, nustatė straipsnių apimtį bei proporcijas, turėjo išversti bei sukompiliuoti bendruosius straipsnius iš kitakalbų enciklopedijų. Jis rūpinosi rašybos suvienodinimu¹⁵, išspausdino pavyzdinį būsimo leidinio puslapį¹⁶. Kl. Jurgelionio pastangos nesulaukė deramo atgarsio Lietuvoje: dauguma autorių delsė, abejojo. „Enciklopedijos dalykai dar taip chaotiškai atrodo [...]“, —rašė J. Basanavičius 1911 05 27 P. Bugailiškiui¹⁷. Pastarasis buvo bene vienintelė išimtis iš nerangių autorių tarpo — parengė jam pasiūlytą Kauno gubernijos miestų ir miestelių apžvalgą, ėmėsi rinkti Rusijos gubernijų miestų, kuriuose gyveno lietuviai, medžiagą¹⁸. Be P. Bugailiško, tik K. Grinius buvo parengęs Suvalkų gubernijos aprašymo juodrašį¹⁹. „Iš Vilniaus man nieko nerašo“, — skundėsi Kl. Jurgelionis. „Imasi rašyt, tvarkyt, taisyt, rengt, o paskui tyli. Velniskas nerangumas“²⁰.

Enciklopedijos rengėjai susidūrė dar su viena lemtinga kliūtimi — Lietuvos katalikų bažnyčios pozicija, kurią išreiškė A. Dambrauskas. Pirmiausia jis kvestionavo Kl. Jurgelionio pasaulėžiūrą, galėjusią atsiliepti enciklopedijos pobūdžiui. „Peržiūrėję Enciklopedijos redaktorių ir sandirbininkų vardus, mes negalim būt tikri, ar ta Enciklopedija išeis tikrai moksliska, katalikiška ir lietuviška“, — rašė A. Dambrauskas²¹. Kl. Jurgelionis garantavo, kad jis neatstovaus laisvamaniams²², o enciklopedija būsianti objektyvi, tačiau A. Dambrauskas vis kategoriškiau ėmė reikauti aiškios katalikiškos orientacijos: „Redakcija rengia juk Enciklopediją ne sau, bet lietuvių visuomenei, o toji visuomenė, kol kas, tebėra dar, dėkui Dievui, katalikiška“²³. Savo ir kitų kunigų dalyvavimą leidinyje jis matė kaip organizuotą akciją, kuri įmanoma tik apibrėžtomis sąlygomis: 1) lietuviai kunigai organizuoja enciklopedijos komitetą, 2) jo valdybą sudaro Peterburgo dvasinės akademijos profesoriai lietuviai,

¹³ MAB RS. F. 12—2766. L. 1.

¹⁴ Jurginis J. Lietuvos mokslo draugija // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1975. T. 8. P. 71.

¹⁵ Rašybos klausimai Enciklopediją rengiant // Ateitis. 1911. T. 1. Nr. 6/7. P. 259—274.

¹⁶ Liet. Enciklopedijos ... // Lietuvos žinios. 1911. Geg. 19. Nr. 57.

¹⁷ MAB RS. F. 12—2764. L. 1.

¹⁸ Kl. Jurgelionio 1911 10 31 laiškas P. Bugailiškiui // MAB RS. F. 12—2766. L. 9—10.

¹⁹ Kl. Jurgelionio laiškas P. Bugailiškiui [be datos] // Ten pat. L. 13.

²⁰ Kl. Jurgelionio atvirlaiškis 1911 08 14 P. Bugailiškiui // Ten pat.

²¹ Dambrauskas A. Keletas žodžių apie sumanytą amerikiečių enciklopediją // Draugija. 1911. T. XIV. Nr. 55/56. P. 279.

²² Kl. Jurgelionio laiškas redakcijai // Ateitis. 1911. T. 1. Nr. 9. P. 386—387.

²³ Dambrauskas A. Dar Encyklopedijos klausimu // Draugija. 1911. T. XV. Nr. 58. P. 151.

3) valdyba sudaro teologinių straipsnių planą, kooptuoja bendradarbius ir redaguoja jų raštus, 4) valdyba turi sprendžiamąjį balsą teisę redaguojant ir istorijos, filosofijos bei sociologijos straipsnius, 5) teologinis komitetas peržiūri visų enciklopedijos bendradarbių sąrašą, 6) redakcija neturi teisės taisyti teologinių straipsnių be komiteto žinios, 7) kunigai negali dalyvauti enciklopedijos darbe be komiteto sankcijos, 8) teologinis komitetas pats skirsto iš redakcijos gautus honorarus²⁴. Tai buvo skirtingų orientacijų priešpriešos, pasikartojusios tarpukario metais organizuojant LE leidimą, apraiška. A. Dambrausko pateiktos sąlygos faktiškai reiškė cenzūros įvedimą. Kl. Jurgelioniui priėmus šį ultimatumą, A. Dambrauskas su pasitenkinimu konstatavo, kad „su Amerikos pirmiejiems kur kas lengviau susišnekėti negu su mūsų šiais“²⁵. Kl. Jurgelionio sulaužytas pažadas dėl enciklopedijos nešališkumo nuvydė bendradarbius, sustiprino ir taip nemenkas abejonės dėl leidinio. 1912 m. birželio 12 d. A. Olšauskas pasiūlė redakcijos darbuotojams Kl. Jurgelioniui ir A. Laliui nepriimtinas tolesnio darbo sąlygas²⁶. Sunku spręsti, kas pastūmėjo A. Olšauską šiam žingsniui — Lietuvos visuomenės, pirmiausia katalikiškosios, pozicija, abejonės dėl būsimos pelno ar nepasitikėjimas redakcijos darbuotojais. Kiekviena iš šių priežasčių ir visos kartu atrodo tikėtinos: enciklopedijos darbas vyko vangiai, sėkmė darėsi vis mažiau tikėtina. Istoriografinėse apžvalgose nurodoma, kad projektas sužlugo dėl bendradarbių nesutarimo ir lėšų stokos²⁷, kad pats A. Olšauskas atsisakė leisti enciklopediją²⁸. Pastarąjį teigimą paneigia A. Olšausko kreipimasis į J. Basanavičių, P. Bugailiškį²⁹ surasti redaktorių pamainą Lietuvoje. Nesulaukta ne tik pagalbos, bet ir pranešė atsistatydinanti vilniškė enciklopedijos komisija. Taigi pusantrų metų trukęs pirmasis lietuviškos enciklopedijos rengimas nutrūko. Šalia organizacinių ir finansinių priežasčių, nulemusių projekto žlugimą, minėtina ir katalikiškos orientacijos intelektualijų jėgų priešprieša.

2. Lietuviškos enciklopedijos projektai ir leidimas tarpukario metais

Nepriklausomoje Lietuvoje lietuvišką enciklopediją 1923—1924 m. buvo sumanę leisti „Svyturio“ bendrovė, „bet nieko konkretaus nenuveikė“³⁰. Apie šią iniciatyvą plačiau nežinoma. Kiek išsamiau galima apibūdinti 1924 m. V. Biržiškės siūlytą „Kultūros“ bendrovei enciklopedijos projektą. Visų pirma pažymėtina, kad šios bendrovės valdybos nariai

²⁴ Ten pat. P. 146—147.

²⁵ Amerikos „pirmieji“ ir Lietuvos klerikalai arba: A. Olševskio enciklopedija // Lietuvos žinios. 1912. Bal. 19. Nr. 46.

²⁶ Jurgelionis Kl., Lalis A. Enciklopedijos rengimas užsibaigė // Lietuvos žinios. 1912. Birž. 26. Nr. 74.

²⁷ Enciklopedija // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1955. T. V. P. 514.

²⁸ Lietuviškoji enciklopedija // LE. K., 1939. T. VII. P. 825.

²⁹ A. Olšausko 1912.06.28 laiškas P. Bugailiškui // MAB RS. F. 12—2768. L. 1.

³⁰ Lietuviškoji enciklopedija // LE. P. 825.

buvo pirmojo, prieškarinio enciklopedijos sumanymo dalyviai P. Bugailiškis ir D. Sidlauskas. V. Biržiška siūlė leisti tokią enciklopediją, kokios „labiausiai mūsų mokytojams trūksta, šiaip šviesuomenei ir jaunuomenei, būtent lietuvių (ar Lietuvos) enciklopedijų“³¹. Joje turėjo būti atskleista Lietuvos praeitis ir tuometinė būklė. Ekonomijos tikslais V. Biržiška siūlė skelbti straipsnius pirmiausia „Kultūros“ žurnale, o jų matricas panaudoti enciklopedijai spausdinti. Buvo planuota per 1925 m. parengti medžiagą ir metų gale pradėti spausdinti leidinį. Projekto autorius numatė keturiolikos skyrių redaktorių ir jų padėjėjus (tai A. Janulaitis, M. Biržiška, K. Jablonskis, J. Tumas, P. Tarasienka, P. Galaunė, I. Šlapelis, J. Jablonskis, J. Balčikonis, J. Gerulis, A. Rimka, P. Matulionis, A. Vireliūnas, P. Bugailiškis, P. Leonas, V. Biržiška, T. Ivanauskas, J. Elisonas, I. Končius, V. Krėvė, A. Sabaliauskas) ir sudarė enciklopedijos schemą iš trijų didelių dalių, suskirstytų poskyriais (Lietuvos geografija, Lietuvos praeitis, Lietuvos dabartis). Šį planą jis siūlė „pasvarstyti didesniame „Kultūros“ darbininkų būrelyje“³². Enciklopedijos schema ir bendradarbiai buvo patvirtinti³³. Išlikę dokumentai liudija, kad buvo kryptama į lakonišką reprezentacinį leidinį. Jo parengti nespėta, nes 1926—1927 m. nutrūko pačios „Kultūros“ bendrovės veikla.

Aptariant „Kultūros“ bendrovės enciklopedijos projektą, iki šiol neatreiptas dėmesys į dvi aplinkybes. Pirmoji yra ta, kad tuo pat metu, t. y. 1924 metais, LKMA valdybos posėdyje A. Dambrauskas pasiūlė rengti Lietuvių biografijų žodyną — leidinį, analogišką enciklopediniam. Nėra pagrindo manyti, kad projektai buvo alternatyvūs. Iniciatyvos buvo greičiausiai paralelios, tačiau pažymėtina, kad jos kilo iš skirtingų — katalikiškos ir laisvamaniškos — organizacijų. Antroji aplinkybė susijusi su tolesne lietuviškos enciklopedijos istorija. 1929 m. enciklopedijos idėją iškėlė Lietuvos kultūros taryba. Iki šiol „Kultūros“ bendrovės ir Kultūros tarybos iniciatyvos interpretuotos atsietai. Tačiau idėjos perimamumas šiuo atveju yra akivaizdus: Kultūros taryba buvo socialdemokratiškos ir kairiųjų organizacijų sąjunga, į kurią įėjo ir „Kultūros“ bendrovė. Enciklopedijos leidimas buvo pavestas „Spaudos fondui“, kuris vyriausiuoju leidinio redaktoriumi pakvietė V. Biržišką, inicijavusį 1924 m. pabaigoje enciklopedijos rengimą. Nėra pagrindo dėti lygybės ženklą tarp „Kultūros“ sumanyto ir „Spaudos fondo“ leisto leidinių, tačiau sąsajos akivaizdžios.

1930 m. sausio 25 d. „Spaudos fondui“ priėmus LE planą ir viešai paskelbus apie leidimą, pirmiausia atsiliepė LKMA, kuri dar 1927 m. informavo visuomenę, jog renkama medžiaga buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, Prūsų Lietuvos ir Lietuvos Respublikos „Žymesnybių žodynui“³⁴ (taip buvo pavadintas Lietuvių biografijų rinkinys). 1930 m. LKMA jau buvo sukaupusi dalį medžiagos, todėl pranešimas

31 V. Biržiškos 1924 12 18 laiškas „Kultūros“ bendrovei // MAB RS. F. 12—1296. L. 1.

32 Ten pat. L. 3.

33 Lietuvos enciklopedijos schema // MAB RS. F. 62—KBR—46. 9 l.

34 Dambrauskas A., Tumas J. Lietuvos žymesnybių žodynas: Laiškas mūsų visuomenei // Lietuvis. 1927. Lapkr. 11. Nr. 253.

apie LE leidimą buvo įvertintas kaip konkurencinis. Be to, vėl iškilo enciklopedijos tinkamumo katalikiškam skaitytojui klausimas. A. Dambrauskas, 1930 m. lapkričio 10 d. pasirašęs LKMA raštą „Spaudos fondui“, buvo ne mažiau kategoriškas kaip 1911 m.: „atsižvelgiant į tai, kad lietuviškos enciklopedijos leidimas liečia tiesioginiu būdu Lietuvos Katalikų visuomenę, kuri duos didžiausią enciklopedijos ėmėjų skaičių, [...] turime garbės pasiūlyti [...] bendro darbo sąlygas“: straiptusius teologijos, filosofijos, istorijos, pedagogikos, pasaulėžiūros klausimais rašo LKMA paskirti autoriai; enciklopedijoje negali būti priešingos katalikų bažnyčiai dvasios; Vyriausioji enciklopedijos redakcinė komisija sudaroma iš „Spaudos fondo“ ir LKMA atstovų paritetiniais pagrindais³⁵. Prasižėjo ilgokos derybos, kuriose LKMA parodė nemažai lankstumo: pripažino galimybę reikšti įvairius požiūrius, nebereikalavo redaguoti visų straipsnių. Išliko tik reikalavimas paritetiniais pagrindais formuoti redakcinę kolegiją, abiejų leidėjų figūravimas leidinio metrikoje ir — kaip lygiateisiškumo garantija — atskirai renkama prenumerata³⁶. LKMA ir „Spaudos fondas“ iš esmės susitarė dėl bendro darbo 1930 m. gegužės 22 d., o sutartis buvo pasirašyta tik 1931 m. kovo 5 d., priėmus kompromisingą formulotę, kad LE leidžia „Spaudos fondas“, dalyvaujant LKMA. Dėl derybų užtruko leidinio rengimas, pirmasis LE sąsiuvinis išvydo šviesą tik 1931 m. pabaigoje. LE buvo leidžiama atskirais sąsiuviniais ir tomais. Iš pradžių darbas ėjo lėtai, vėliau suintensyvėjo: 1932 m. išleisti 7 sąsiuviniai, 1933 m. — 12, 1934 ir 1935 m. — po 13, 1936 m. — 12, 1937 m. — 14 sąsiuvinių, jie sudarė pirmuosius šešis tomus. Iki bolševikų okupacijos pasirodė aštuoni tomai ir trys devintojo tomo sąsiuviniai. Beleidžiant 12-ąjį šio tomo sąsiuvinį, prasidėjo fašistinė okupacija, kurios metu nebuvo išleistas nė vienas pilnas tomas. Iš viso 1944 m. pasirodė 118 LE sąsiuvinių dešimčia tomų iki Ind-. Per pirmuosius šešerius metus į LE leidimą investuota 1 088 000 lt, vienas tomas kainavo 193 400 lt, vienas sąsiuvinis — 16 120 lt, vienas puslapis — 250 lt³⁷. Enciklopedija buvo platinama prenumeratos būdu. Paprastame popieriuje išspausdinto vieno tomo prenumeratos kaina buvo 35 lt, liuksusiniame popieriuje — 45 lt. Pradinių mokyklų mokytojams buvo taikoma nuolaida: mokytojai mokėjo 27 lt už vieną tomą³⁸. 1938 m. buvo 4 600 prenumeratorių, daugiausia Kaune (apie 1 500), Panevėžyje (175), Šiauliuose (160). Leidiniu labai domėjosi Amerikos lietuviai, mažiau — Klaipėdos krašte. LE prenumeratorių skaičius atsiliko nuo kaimyninių kraštų: Latvijoje buvo 11 000, Estijoje — 6 000 prenumeratorių³⁹.

Reguliariai, maždaug kas mėnesį, po vieną sąsiuvinį leidžiama LE

³⁵ MAB RS. F. 163—1203. L. 1.

³⁶ LKMA Valdybos 1930 03 31 raštas „Spaudos fondui“ ir V. Biržiškai // MAB RS. F. 163—909. 3 l.

³⁷ Lietuviškajai enciklopedijai šešeri metai / Parašas: K. // Lietuvos aidas. 1937. Rugs. 13. Nr. 414.

³⁸ Matėkonis P. Lietuviškoji enciklopedija // Lietuva 1918—1938 m. / Red. V. Kemežys. K., 1938. P. 321.

³⁹ Alantas V. Lietuviškoji enciklopedija // Vairas. 1931. Nr. 6. P. 238.

iš dalies atstojo tęstinį mokslo darbų rinkinį⁴⁰. Tarpukario Lietuvoje tai buvo vienas iš solidžiausių mokslo žinių skleidimo šaltinių, nepraradusių informacinės, mokslinės bei pažintinės reikšmės ir šiandien.

LE parengimas buvo pirmaisia jos redaktorių ir bendradarbių nuopelnas. Leidinio vyriausiuoju redaktoriumi nuo 1931 m. iki 1944 m. buvo V. Biržiška. Apie jį Z. Ivinskis vėliau rašė: „V. Biržiška yra tikroji ir gyvoji lituanistikos enciklopedija, stebinanti mus visus savo žinojimu, patyrimu apie faktus ir dalykus, kurių jokiose knygose, jokiuose šaltiniuose negali rasti“⁴¹. LE rengimui V. Biržiška atsidėjo su jam būdingu darbštumu: 1931—1938 m. jis parašė 8 672 straipsnius, redagavo kitų bendradarbių straipsnius, pats skaitė korektūras⁴². Vienas iš artimiausių vyr. redaktoriaus padėjėjų buvo jo brolis M. Biržiška, iš pradžių buvęs redakcijos nariu, o nuo 1937 m. — vicedaktoriumi. Pagal sutartį ant-rasis vicedaktorių P. Dovydaitis atstovavo LKMA. Redakcija, J. Griniaus žodžiais tariant, buvo „koalicinė“⁴³: V. Lašas — valstiečių liaudininkų politikas ir jų atstovas seime, V. Kviška („Spaudos fondo“ atstovas) ir J. Baldauskas — laisvamaniai, LKMA atstovai B. Čėsnyš, o nuo V tomo — P. Malakauskis — abu teologijos profesoriai, M. Krikščiūnas — tautininkas, V. Krėvė — centristas. Enciklopedijos sekretorius P. Cepėnas prisimena, kad pažiūrų ir įsitikinimų skirtumai bendram darbui netrukdydė, redakcijoje vyravo tolerancijos, geranoriškumo ir tarpusavyo pasitikėjimo atmosfera⁴⁴. Jei redakcijos ir bendradarbių nuomonės nesutapdavo, buvo dedami du straipsniai (apie kunigaikštienę Birutę — I. Jonyno ir A. Janulaičio, apie evoliuciją — T. Ivanausko ir P. Dovydaičio). Tai, kad rengiant enciklopediją neišryškėjo katalikiškos orientacijos ir indiferentiškai nusistačiusių mokslininkų priešara, buvo nemažas dviejų ryškių ir savitų, skirtingų pažiūrų, viena kitą papildančių asmenybių — V. Biržiškos ir P. Dovydaičio — nuopelnas. Z. Ivinskio liudijimu, V. Biržiška labai brangino P. Dovydaičio talką, buvo jam „atleidus ir tolerantas“⁴⁵. P. Dovydaitis, atstovavęs enciklopedijoje katalikams, savo misiją suprato ne kaip cenzūrinę kontrolę, bet „nuoširdžiai ir bešališkai rūpinosi, kad bendrai leidžiamoji enciklopedija būtų kaip galima aukštesnio lygio, pilnesnė ir dalykiškesnė“⁴⁶. P. Dovydaitis nebuvo nominalus redaktorius; jis peržiūrėjo visą medžiagą, kooptavo bendradarbius, pats parašė nemažai straipsnių (80 pasirašytų ir dešimteropai daugiau nepasirašytų). Aktyviai LE bendradarbiavo K. Avižonis (601 straipsnis)⁴⁷, I. Jonynas (106 straipsniai)⁴⁸, S. Kolupaila (82 straip-

⁴⁰ [Ivinskis Z.] Lietuviškosios enciklopedijos aruodas vis didėja // XX amžius. 1939. Gruod. 2. Nr. 278.

⁴¹ Ivinskis Z. Visas gyvenimas lietuviškai knygai // Aidai. 1955. Nr. 435. P. 255.

⁴² Maciūnas V. Vaclovo Biržiškos įnašas lituanistikon // Aidai. 1982. Nr. 3. P. 1.

⁴³ Girmius J. Pranas Dovydaitis. Čikaga: Ateitis, 1975. P. 618.

⁴⁴ Ten pat. P. 620.

⁴⁵ Cit. pagal: Girmius J. Pranas Dovydaitis. P. 623.

⁴⁶ Ten pat. P. 622.

⁴⁷ Krasauskas R. Konstantinas Avižonis ir jo mokslinis palikimas // Avižonis K. Rinktiniai raštai. Roma: LKMA, 1975. T. 1. P. XX.

⁴⁸ Tumelis J. Igno Jonyno spausdintų istorijos darbų sąrašas // Jonynas I. Istorijos baruose V., 1984. P. 294—296.

sniai)⁴⁹, A. Janulaitis, V. Sezemanas, daugelis kitų žymių Lietuvos mokslo, kultūros ir visuomenės veikėjų. J. Girnius pažymi, kad tarp bendradarbių buvo mažai Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto dėstytojų — aktyviau bendradarbiavo tik kalbininkas A. Salys ir istorikas Z. Ivinskis⁵⁰. Tikriausiai taip atsitiko dėl to, kad LKMA toliau rengė „Žymesnybių žodyną“.

LE yra iškilius lietuvių knygos istorijos reiškinyms ne vien tuo, kad tai pirmasis enciklopedinis leidinys lietuvių kalba. Jo aukštas mokslinis lygis, informatyvumas, objektyvumas, universalumas — tai skirtingų orientacijų intelektualiuoju pajėgų konsolidacijos rezultatas. Apie tai dar 1935 m. rašė jo leidėjai: „Lietuviškosios enciklopedijos“ leidimas subūręs visas, be išimties, geriausias mūsų tautos intelektualines jėgas bendram darbui, turi didžiausios reikšmės. Šiandien mes gal dar nedavertiname savųjų žygių, neteikiame reikiamos reikšmės. Gal tik istorija įvertins, kokį turtą dabartinė karta bus palikusi būsimajai mūsų tautos jaunuoinei, būsimiems mokslininkams ir plačiajai visuomenei“⁵¹.

3. „Žymesnybių žodynas“

LKMA, 1931 m. pasirašiusi sutartį dėl bendro LE leidimo, toliau rengė ZZ. Kokie motyvai nulėmė šį sprendimą — nepasitikėjimas LE redakcija, siekimas baigti pradėtą darbą, konkuruoti su LE ar jį papildyti? Ar LE buvo panaudota ZZ sukaupta medžiaga? Atsakymų į šiuos klausimus galima ieškoti aiškinantis ZZ pobūdį, bendradarbius, tikslus ir paskirtį.

ZZ idėjos iškėlimas ir autorystė jau aptarta aukščiau. Konkretus biografijų rinkimo darbas, atrodo, buvo pradėtas 1927 m. pabaigoje; ZZ redaktoriumi išrinktas J. Tumas⁵². 1929 m. sausio 16 d. jį pakeitė P. Penkauskas, o 1931 m. sausio 21 d. — J. Eretas. Pastarojo pastangomis darbas gerokai suintensyvojo⁵³. Tuo metu, kai buvo rengiamas spaudai pirmasis LE tomas, ZZ redakcija ragino savo bendradarbius kuo skubiau siųsti medžiagą⁵⁴, nes leidinys tuoj būsiąs pradėtas spausdinti. Tai panašu ne tiek į norą nukonkuruoti LE, kiek į pastangas nenubraukti jau atlikto darbo: tinkamai suredagavus ir sutvarkius biografijas, jos galėtų papildyti LE⁵⁵. Tiesioginių įrodymų, ar LE redakcija panaudojo LKMA turėtą medžiagą ir ar apskritai svarstė tokią galimybę, neturime,

⁴⁹ Gimbutas J., Danys J. Steponas Kolupaila. Chicago: Akademines skautijos leidykla, 1974. P. 155.

⁵⁰ Girnius J. Op. cit. P. 627.

⁵¹ „Lietuviškosios enciklopedijos“ leidėjo „Spaudos fondo“ informacija // MAB RS. F. 163—914. P. 2.

⁵² Laukaitis B. Pranešimas „Žymesnybių žodyno“ tikrinimo komisijai 1934 12 28 // LNB RS. F. 29—1620. L. 1.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ J. Ereto 1931 12 26 laiškas Z. Ivinskiui // LNB RS. F. 29—1133. L. 6.

⁵⁵ LKMA „Žymesnybių žodyno“ redakcijos raštas V. Biržiškai // MAB RS. F. 163—660.

tačiau atrodo, kad „koalicinė“ LE redakcija nekėlė tokio tikslo. Todėl ZZ rengėjai turėjo derintis prie LE ir priklausomai nuo joje skelbiamos medžiagos modifikuoti savąją. Manyta, kad biografijų rinkinys bus prinamesnis, pigesnis ir parankesnis už universalią enciklopediją⁵⁶. Redakcijos nuostata dėl ZZ apimties ir medžiagos atrankos kriterijų keitėsi. Iš pradžių norėta apimti kuo daugiau asmenų „be tautinių, konfesinių, politinių ar luominių pažiūrų skirtumų“⁵⁷, pateikiant glaustas jų biografijas, kuriose būtų išryškinti nuopelnai ar ryšiai su Lietuva. Išėjus pirmiesiems LE sąsiuviniams, nuspręsta įtraukti tik Lietuvoje gyvenusių veikėjų biografijas. Svarbiausiu atrankos kriterijumi tapo tautiškumas⁵⁸. Pažymėtina, kad LKMA nesiangažavo apsiriboti vien katalikiškos orientacijos „žymesnybėms“, biografijos buvo renkamos ir rengiamos itin kruopščiai⁵⁹. 1932 m. buvo surinkta apie 3 tūkst. biografijų⁶⁰, 1934 m. ZZ redakcijos sekretoriaus ataskaitoje nurodoma, kad biografijų skaičius siekia 2800⁶¹. Jis kito, matyt, priklausomai nuo biografijų įtraukimo į LE, nors taip pat tikėtina, kad 1932 m. norėta kiek padidinti du tomus, vėliau pasitenkinta vienu. ZZ bendradarbiavo kan. A. Alekna (sudarė asmenų iš Lietuvos istorijos sąrašą)⁶², pulk. J. Laurinaitis (parengė kariškių biografijas), Ch. Lemchenas (Lietuvos žydai), S. Draugelis (Amerikos lietuviai), mokytojas Šležas, B. Juška ir Z. Ivinskis (parašė istorinių asmenybių biografijas). J. Kidykas, K. Lerkis rengė Lietuvos jėzuitų biografijas⁶³, jiems talkino B. Andriūška⁶⁴, A. Liūma. ZZ bendradarbiais Latvijoje buvo A. Raulinaitis, Vilniaus krašte — kun. Milžinas-Svogžlys. Prie biografijų rinkimo ir sudarymo daug prisidėjo redakcijos sekretoriai A. Dičpetris ir B. Laukaitis⁶⁵. 1934 m. pabaigoje ZZ tikrinimo komisija — Z. Ivinskis, J. Grinius ir A. Salys — susipažino su atlikto darbo ataskaita ir konstatavo, kad redakcijoje sukaupta daug vertingos medžiagos, tačiau dar trūksta nemažai biografijų, daugelis dubliuojasi su LE arba nurašytos iš jos⁶⁶. Komisija nurodė, kad medžiaga išdėstyta neenciklopediškai, perkrauta neesminėmis detalėmis, todėl, neperrašę ir nesusistemines medžiagos, leidinio spausdinti negalima. Dar 1932 m. J. Eretas rašė V. Biržiškai, kad netrukus numatoma spausdinti ZZ pirmąjį tomą, tačiau po dvejų metų leidinys dar nebuvo tinkamai parengtas. Tikri imo komisija visai neatsisakė leidimo plano.

⁵⁶ Laukaitis B. Pranešimas... L. 7—8.

⁵⁷ LKMA „Žymesnybių žodyno“ redakcijos raštas V. Biržiškai 1932 m. // MAB RS. F. 163—660. L. 1.

⁵⁸ Laukaitis B. Pranešimas... L. 8.

⁵⁹ Lerkis K. ir kt. Paruošiamoji medžiaga „Žymesnybių žodynui“: Žymesnieji Lietuvos jėzuitai. 1927—1933 // LNB RS. F. 29—1418. 35 l.

⁶⁰ LKMA „Žymesnybių žodyno“ redakcijos raštas // MAB RS. F. 163—660.

⁶¹ Laukaitis B. Pranešimas... L. 8.

⁶² J. Ereto 1931 06 08 laiškas Z. Ivinskiui // LNB RS. F. 29—1133. L. 5.

⁶³ Lerkis K., Kidykas J. Žymesnieji Lietuvos jėzuitai. Raidė A. // LNB RS. F. 29—1400; Raidė B // F. 29—1401; [..]; Raidės Z—Z // F. 29—1417.

⁶⁴ B. Andriūškos 1933 03 24 laiškas J. Kidykui // LNB RS. F. 29—1420.

⁶⁵ Laukaitis B. Pranešimas... L. 6—7.

⁶⁶ Tikrinimo komisijos pranešimas Lietuvos Katalikų Mokslo Akademijai // LBN RS. F. 29—1620. L. 25.

nors jo tikslingumas buvo abejotinas. 1934 m. į ZZ rengimą jau buvo investuota 12 400 lt, tad finansiniais sumetimais leidinys ir toliau rengtas spaudai. Buvo numatyta paskelbti prenumeratą po 20 lt už vieną tomą ir apskaičiuota, kad esant 1000 prenumeratorių leidimas apsimumėtu. ZZ nebuvo lemta pasiekti skaitytojo. Keturi (iš penkių parengtų) solidūs ZZ tomai saugomi Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje⁶⁷.

Priežasčių, nulėmusių tokią ZZ baigtį, buvo keletas. Viena iš svarbiausių — finansiniai keblumai. Tačiau ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad tikslaus plano, aiškios koncepcijos ir paskirties neturintis leidinys negalėjo nei konkuruoti su LE, nei jos papildyti. LKMA nesugebėjo suburti ir tokių pajėgių bendradarbių, kokius turėjo LE. Sėkmingas LE leidimas išryškino ZZ rengimo netikslingumą, paralelaus darbo trūkumus, neracionalų lėšų naudojimą. Tolesnį ZZ rengimą galėjo skatinti tik prestižo sumetimai.

Biografijų žodynas (vadinti jį biobibliografiniu nėra visai tikslu)⁶⁸ yra nepraradęs informacinės reikšmės. Jis gali praversti duomenų apie Lietuvai nusipelnčius asmenis, ypač katalikus, paieškai.

4. Išvados

Remiantis pirmojo lietuvių knygos istorijoje enciklopedinio leidinio genezės analize, galima daryti šitokias išvadas ir apibendrinimus:

1. Pirmojo lietuviškos enciklopedijos projekto žlugimą 1912 m. nulėmė ne vien materialinės priežastys, bet ir atsiradusi katalikiškos orientacijos intelektualijų jėgų prieštara.

2. Si prieštara būdinga ir vėlesniems lietuviškos enciklopedijos istorijos etapams: 1924 m. enciklopedijos sumanymą iškėlė laisvamaniška „Kultūros“ bendrovė, o „Žymesnybių žodyno“ idėją — Lietuvos katalikų mokslo akademija; 1931 m. „Spaudos fondui“ pradėjus leisti „Lietuviškąją enciklopediją“, dar trejus metus buvo tęsiamas „Žymesnybių žodyno“ rengimas.

3. „Lietuviškoji enciklopedija“ buvo įvairių ir skirtingų pažiūrų bei įsitikinimų mokslininkų bendro darbo rezultatas, liudijantis ketvirtojo dešimtmecio lietuvių intelektualiosios visuomenės demokratiškumą ir toleranciją.

4. Lietuvos katalikų mokslo akademijos rengtas „Žymesnybių žodynas“ nebuvo išspausdintas. Leidinys, neturėjęs aiškios struktūros ir paskirties koncepcijos, negalėjo nei nukonkuruoti „Lietuviškos enciklopedijos“, nei jos papildyti.

Vilniaus universiteto
Knygotyros katedra

Įteikta 1991 m. gruodžio mėn.

⁶⁷ Žymesnybių žodynas. Kn. 1. A—B. 650 l. // LNB RS. F. 29—1460; Kn. 2. C—J. // F. 29—1461; Kn. 4. N—S. 600 l. // F. 29—1462; Kn. 5. S—Z. 535 l. // F. 29—1463.

⁶⁸ Zukas V. Lietuvių bibliografijos istorija. V., 1983. P. 211.

АУДРОНЕ ГЛОСЕНЕ

«ЛИТОВСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ» И «БИОГРАФИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ЗНАМЕНИТОСТЕЙ»: ПРОБЛЕМЫ ИЗДАНИЯ

Резюме

В статье рассматривается история издания «Литовской энциклопедии» (ЛЭ) в сороковые годы XX века. Это была первая энциклопедия в истории литовской книги. На основе анализа архивных документов, переписки деятелей культуры и духовенства, публикаций в периодической печати рассмотрены первые попытки литовской интеллигенции издать энциклопедию в 1910—1912 г.

Констатируется, что главным препятствием, не позволившим осуществить издание энциклопедии в начале века, были разные позиции представителей католической церкви (в лице А. Якштаса-Дамбраускаса) и созданной в США редакционной группы (издатель А. Олшаускас, редактор К. Юргялнис), которая отказалась подчиниться церковной цензуре. Мировозренческие противоречия возобновились и двадцать лет спустя, когда Литовская католическая академия наук решила подготовить к изданию «Биографический словарь знаменитостей», энциклопедическое издание, ограничивающиеся охватом биографий церковных деятелей. В то же время союз культурных организаций левой ориентации объявил о подготовке Литовской энциклопедии. Концепция этого издания была широкой, намечалось издать энциклопедию универсального содержания. Параллельная работа была нецелесообразна, поэтому редколегия ЛЭ и представители католической академии наук после переговоров согласились объединить усилия. Была создана коалиционная редколегия, в которую вошли представители разных направлений и мировоззрения. Главным редактором работал профессор Вацловас Биржишка, вице-редакторами — профессора Миколас Биржишка и Пранас Довидайтис. Объединенные интеллектуальные и организационные усилия дали положительные результаты — изданные 9 томов и начатый 10 том ЛЭ являются ценным информационным изданием, отразившим уровень развития науки, культуры и книгоиздательства довоенной Литвы.